

KEŞFÜ'L-ME'ÂNÎ'NİN GRAFİK ÖZELLİKLERİ*

Muharrem DAŞDEMİR**

ÖZET

Şâtîbî'nin *Hırzî'l-emânî* adlı kasidesine IV. yüzyılın sonunda Muhammed b. Âşık Selmânî'l-Lazkî tarafından yazılmış Türkçe manzum bir şerh olan *Keşfü'l-me'ânî*, ilginç birtakım grafik özellikler arz etmektedir. Bu özellikler hem asıl metin kısmında hem haşiyelerde görülmektedir. Eserde yedi kıraat imamı ve onların on dört ravisinin kıraat farklarını belirtmek için Şâtîbî tarafından geliştirilmiş özel bir ebced sistemi kullanılmıştır. Bunun yanı sıra ya bilgi verme ya da dikkat çekme amaçlı olmak üzere başka tedbirlere de başvurulmuştur. Bunlar, mürekkep rengi, özel işaretler, kısaltmalar, haşiyeye-asıl metin ya da haşiyeye-haşiyeye bağlantısını vurgulayan gösterimler vs. şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Eser, yakın zamanların ve Avrupa uygarlığının icadı sanılan metin tenkidi, dipnot sistemi, yazım teknikleri gibi özelliklere sahip olmasıyla Türk-İslam kültürünün bilinenden çok daha derin köklere uzandığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Keşfü'l-me'ânî*, yedi kıraat, haşiyeye, işaret, grafik

GRAPHIC FEATURES of KEŞFÜ'L-ME'ÂNÎ

ABSTRACT

The *Keşfü'l-me'ânî* by Muhammed b. Âşık Selmânî'l-Lazkî, which is an annotation written in Turkish verse to the ode *Hırzî'l-emânî* written by Şâtîbî towards the end of the 4. century bears some interesting graphic features. These features are present in both, the main corpus of the text as well as in the footnotes. In the work a special ebced system invented by Şâtîbî is used in order to determine the Koran reading differences between the seven kıraat imam's and there fourteen transferors. Besides, other measures are taken in order to attract attention or to give extra information. For example different ink colours, specific marks, abbreviations, signs indicative of the annotation-main text and annotation-annotation connections. The work with all these writing features which are thought to be invented in Europe proves that the Turkish-Islamic culture has even further roots.

Keywords: *Keşfü'l-me'ânî*, seven kıraats, annotation, sign, graphic

XIV. yüzyılın sonunda Muhammed b. Âşık Selmânî'l-Lazkî tarafından kaleme alınmış olan *Keşfü'l-me'ânî*, Endülüs kurrallarından Şâtîbî'nin, kıraatte bir çığır açmış *Hırzî'l-emânî* adlı kasidesinin Türkçe manzum bir şerhidir.¹ Eserin, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesinde bulunan bilinen tek nüshası², kendisine has grafik özellikleriyle daha ilk bakışta dikkatleri üzerine çekmektedir. Bu grafik³ özellikleri, asıl metin ve haşiyeler açısından olmak üzere iki ana başlık altında ele almak yerinde olur.

* Bu yazı, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Uluslararası Türklük Bilimi Sempozyumu* nda (25-27 Nisan 2007, Erzurum) aynı adla sunulan bildirimizin değiştirilmiş ve genişletilmiş biçimidir.

** Yrd. Doç. Dr., Atatürk Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi.

¹ Eser hakkında daha fazla bilgi için bk. Muharrem Daşdemir, "XIV. Yüzyıla Ait Türkçe Manzum Bir Şatîbî Şerhi: Keşfü'l-me'ânî", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 35 (Erzurum 2007), s. 29-48.

² Bkz. Yücel Dağlı vd., *Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, Yapı Kredi Yay., 1. bs., İstanbul, 2001, s. 101-102.

³ "Grafik" kelimesi Türkçeye Fransızcadan geçmiştir (bk. Şükra Halük Akalın v.d., *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., 10. bs., Ankara, 2005, s. 798.). Fransızcadaki "graphie", "graphie" ve "graphologie" kelimeleri ise Grekçe "çiz-" ya da "yaz-"

1. Asıl Metnin Grafik Özellikleri

1.1. Mürekkep Rengi

Keşfü'l-me'ânî'nin ilk bakışta en dikkat çekici yanı, başlıkların yanı sıra metin içinde de kırmızı ve siyah olmak üzere iki renk mürekkebin kullanılmış olmasıdır. Kırmızı renk bazı yerlerde sadece vurgulama amaçlı kullanılırken bazı yerlerde bilgi aktarma görevi üstlenmiştir.

1.1.1. Kırmızı rengin vurgulama amaçlı kullanımı

Eserde geçen imam ya da ravilerin adları veya künyeleri dikkat çekmesi için düzenli olarak kırmızı renkte yazılmıştır.

Örnek:

<Bısrî Kisâ'î Hamza⁴> bu hükmi aldı zîrâ
<Kâlûn> [u] <Mekki Âşım> izhâr işâret itdi 33^a/6-7

Yine vurgulama amacıyla kıraatte bir özellik arz eden harfler ya da harf grupları kırmızı yazılmıştır.

Örnek:

Uş ben ol on altı harfi kim bu yirde derc olar
<T>ürki <d>il<c>e <s>en <ş>ehe <z>ikrini istibdâl-ıla 13^a/9-10
Sen tefeşşi-çün münakkaç <şîni> al
Çün şafîrûn <şâd> olur ma^c <sin> [ü] <zâ> 138^b/10

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi tek tek verilmiş harflerin yanı sıra, kıraat ilminde, kolay hatırlansın diye (bizim bugün tonsuz sesleri toptan ifade etmek üzere “fıstıkçı Şahap” dememiz gibi) bazı Arapça cümle ya da cümle parçalarından oluşturulmuş harf kapsulleri de kırmızı renkte yazılmıştır.

Örnek:

Onını mehmûs-içün ‘add eyledük
Çün <حَدَّثَ> ma^c <كَسَفَ> ü <شَخْصِيَّةُ> cem^c ola 138^b/6

1.1.2. Kırmızı rengin bilgi verme amaçlı kullanımı (hususî ebcet)

Bu eser için asıl ilginç olan ve bilmeyen kimse için tam bir muammayı andıran şey ise, bazı harflerin veya rumuzların imam ya da ravileri temsil etmek üzere kullanılmış olmasıdır. Bu yöntem, kıraat gibi çok teknik bir konuyu manzum olarak anlatabilmek için ilk kez Şatibî tarafından uydurulup *Hırzî'l-emânî*'de uygulanmıştır.⁵ Nüshamızda -çoğu *Hırzî'l-emânî*'den alınmış- bazı Arapça haşiyelerde de görülen bu yöntem, anlaşıldığı kadarıyla Şatibî'den sonra kıraatte çok yaygın kabul görmüştür.

Sistemin aslı özel bir ebcet cetveline dayanmaktadır. *Keşfü'l-me'ânî*'nin baş tarafında da yer alan bu cetvel şu şekilde düzenlenmiştir :

---

anlamına gelen “*graphie*” kelimesinin türevleridir (bk. Larousse, *dictionnaire de français: avec les étymologies*, Larousse yay., Paris, 1989, s. 506). Çağdaş Yunancadaki “*γράμμα*” ([grama] ‘harf, mektup’), “*γραμματέας*” ([gramateas] ‘sekreter, katip’), “*γραφείο*” ([grafio] ‘yazı masası; büro, ofis’), “*γράφο*” ([grafo] ‘yaz-’); “*γραμμή*” ([grami] ‘çizgi, hat; satır; dize’), “*γραμμικός*” ([gramikos] ‘çizgisel’) gibi biçimlere bakılırsa (bk. Azmi Aksoy, *Yunanca-Türkçe/Türkçe-Yunanca Sözlük*, Alfa Yay., 1. bs., İstanbul, 2003, s. 68.) grafik kelimesi, başta “yazı” olmak üzere her türlü çizi/çizimi kapsayan bir anlam alanına sahiptir. Biz de kelimeyi *Keşfü'l-me'ânî*'nin yazı/çizimle alakalı her türlü biçimsel özelliğini belirtmek kastıyla kullandık.

⁴ Yazmada kırmızı renkte yazılmış harf ve kelimeleri, matbaa imkânlarını dikkate alarak **üçgen ayraç (<>)** içinde gösterdik.

⁵ Necati Tetik, *Kıraat İliminin Ta'limi: Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar*, İşaret Yay., 1.bs., İstanbul, 1990, s. 132.

ebec (أَبَجْ)	Dürî[-yi] Kisâ'î	<ت>	Nâfi ^c	<ا>
	‘Aşım Hamza Kisâ'î	<ث>	Ḳālūn	<ب>
dehez (دَهَزْ)	Ḳurrā Ğayr-ı Nâfi ^c	<خ>	Verş	<ج>
	İbn ‘Âmir ve Kūfiyyân	<ذ>	İbn Keşîr	<د>
ḥuṭṭî (حُطِّيْ)	İbn Keşîr ve Kūfiyyân	<ظ>	Bezzî	<ه>
	Ebū ‘Amr ve Kūfiyyân	<غ>	Ḳunbül <Ḳavvās>	<ز>
kelem (كَلَمْ)	Hamza ve Kisâ'î	<ش>	Ebū ‘Amr	<ح>
	Bekr ve Hamza ve Kisâ'î	<Şuhbe> (صحابه)	Dürî <Ḳuteybe>	<ط>
naşa ^c (نَصَّعْ)	Haḫş ve Hamza ve Kisâ'î	<Şihâb> (صحاب)	Sūsî <Şücâ ^c > (yz: Sücâ ^c ?)	<ی>
	Nâfi ^c ve İbn ‘Âmir	<‘Amme> (عم)	İbn ‘Âmir	<ك>
faзақ (فَضَقْ)	Nâfi ^c ve İbn Keşîr ve Ebu ‘Amr	<Semâ> (سما)	Hişâm	<ل>
	İbn Keşîr ve Ebū ‘Amr	<Haḫ> (حق)	İbn Zekvân	<م>
reset (رَسَتْ)	İbn Keşîr ve Ebū ‘Amr ve İbn ‘Âmir	<Nefer> (نفر)	‘Aşım	<ن>
	Nâfi ^c ve İbn Keşîr	<Hirmî> (حرمي)	Ebu Bekr bin Mihrân	<ص> <
zağaş (ظَغَشْ)	Nâfi ^c ve Kūfiyyân	<Hısn> (حصن)	Haḫş	<ع>
			Hamza	<ف>
			Haḫef	<ض> <
			Hallād	<ق>
			Kisâ'î	<ر>
			Ebū 'l-Hāris	<س>

2^a

Bu tabloya göre Arap alfabesindeki harfler, -ilki imamı, sonraki ikisi onun ravilerini temsil etmek üzere- üçer üçer alınmış; böylece tablonun sol tarafında görülen *ebec* (=elif+be+cim), *dehez* (=dal+he+ze), *ḥuṭṭî* (ha+tı+ye), *kelem* (=kef+lâm+mim), *naşa^c* (nun+sad+ayın), *faзақ* (fe+dat+kaf) ve *reset* (=re+sin+te) kelimeleri teşkil edilmiştir. *Keşfü'l-me'ânî*'de, bu rumuzlar ayrıca manzum olarak da tanıtılmıştır.

Örnek:

Nâfi^c ü Ḳālūn ü Verşüündür <Ebec> bil Mekkinüñ

Bezzî Ḳunbül bilesince olsa <Dehez> remzi_ola

4^b/7-8

Yedi imam ve on dört ravi tek tek (müfredat) bu şekilde remz edildikten sonra, artan altı harfle (*şehez*=se+hı+zel; *zağaş*=zı+gayın+şin) ve *Semâ*, *Nefer*, *Hirmî* gibi bazı kelimelerle

kıraatinde benzerlik bulunan gruplar (mücmel) temsil edilmiştir. Bu rumuzlar da yine eserde tanıtılmıştır.

Örnek:

Kūfīler kim ‘Āşım u Ḥamza ‘Alīdūr <ṣ>ā alur
Ġayr-ı Nāfi‘ altı ḳārī-çün bilindi remz-i <ḥ>ā 5^a/5-6

Böylece şairler beyitlerde sürekli imam ve ravilerin adını sayma mecburiyetinden kurtulmuş, imam ya da ravilerin adı yerine, onu temsil eden harf beyitte geçen herhangi bir kelimeye kırmızıya boyanmış, dolayısıyla vezin bakımından büyük bir kolaylık elde edilmiştir.⁶ Bu durumda beyitlerin iki anlamı ortaya çıkmıştır: bir, beyitte geçen kelimelerin sözlük karşılıklarından kaynaklanan “lafzî anlam”, bir de kırmızıyla yazılan harflerin rumuzat cetvelindeki karşılıklarından kaynaklanan “remzî anlam”... Okuyucu, önce, kelimeleri sözlük anlamlarıyla alarak beyitte bahsi geçen kıraat olayını öğrenmeli; sonra, harflerin remzî anlamlarını dikkate alarak bu vecihlerin hangi imam ve ravilere ait olduğunu bulmalıdır.

Örnek:

<N>āşır u <r>āvi <b>esmele <d>ürriñi ğāret itdiler
Ḳanda ki ki sūre gelür sünnet işāret iddiler 8^a/9-10

Lafzî anlam: ‘Rivayet eden[ler] ve yardımcı[lar] besmele incisini yağmaladılar; iki sure gelen her yerde [besmele okumayı] sünnet diye gösterdiler.’

Remzî anlam: ‘Asım (nun=Asım), Kisai (re=Kisai), Kalun (be=Kalun) ve İbn Kesir (dal=İbn Kesir) iki surenin geldiği her yerde sünnet olduğunu belirterek besmele okudular.’

Bazen de imam veya ravinin adı yerine onu temsil eden harfin adı söylenir.

Örnek:

Şāni يَكُونُ ‘da <ğ>ayb iden sāliš-içün <ṣ>evāb alur
Zammına fethi ضَعْفُ ‘nuñ <n>ün-ıla <f>ā helāl ider 92^a/1-2

Lafzî anlam: ‘İkinci يَكُونُ kelimesini gayb ile okuyan üçüncü için sevap alır. **Nun** ve **fe** ضَعْفُ kelimesinin zammesini fetha okumayı helal sayar.’

Remzî anlam: ‘[Enfal suresindeki] ikinci نَكُنْ kelimesini Ebu Amr, Asım, Hamza ve Kisai (gayın= Ebu Amr ve Kufeli imamlar) ; üçüncüsünü ise Asım, Hamza ve Kisai (se=üç Kufeli imam) gaybla يَكُونُ okudu. ضَعْفُ kelimesinin zammesini fetha yapmaya **nun** (nun=Asım) ve **fe** (fe=Hamza) cevaz verir.’

1.2. Özel İşaretler

Haşiyelerdeki kadar olmasa da asıl metin kısmında da birkaç işaret kullanılmıştır.

1.2.1. Üç nokta (vakfu’l-mu’anaka ?) işareti: ∴

Kur’an-ı Kerim’de birbirini takip eden iki kelimedenden birinde durmanın caiz, her ikisinde birden durmanın uygunsuz olduğunu⁷ göstermek üzere kelimelerin sonlarına konulan *vakfu’l-mu’anaka* (*vakfu’l-murakabe*) işareti, *Keşfü’l-me‘ānî*’de de kullanılmıştır. Ancak geleneksel uygulamadan farklı olarak bu işaret, çift değil, tektir ve ayetlerdeki kelimeleri değil, beyitlerde geçen imam adlarını ayırmaktadır. Bu kullanım tarzıyla, söz konusu işaret, tıpkı bizim

⁶ Yazar, uyguladığı yöntem konusunda okuyucuyu uyarmıştır:

Ekşeri budur kim adın zıkr idem ḳārīsiniñ
Künyet ü remz-ile nisbet gelse ḥasb muḳteżā 5b/7-8

⁷ ‘Çoğunlukla kıraat edenin adını zikr edeceğim; lakap ve remz ile bağlantı ifade edilirse hesap gerekir.’

⁷ Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid Istılahları*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., İstanbul, 1997, s. 139.

bugün kullandığımız **noktalı virgül** işaretine benzemektedir: Üç noktadan önceki kısmın başka, sonraki kısmına başka bir vechle ilgili olduğunu belirtmek, yani grupları ayırmak gibi bir vazife icra etmektedir.

Örnek:

<Şu'be> yāsın ḥazf ider mutlak velī ميکائل ' üñ

Hemz ü yāsın <Ḥafş u Bısrī .: Nāfi'> ancak ḥazf ü yā 62^b/9-10 (bk. 1. fot.)

'(Önceki beyitte geçen حَيْرِيلُ kelimesinin) Ebu Bekr Şube mutlaka "ye"sini düşürür.

Ancak ميکائل kelimesinin, Hafs ile Basralı (Ebu Amr) hemze ve "ye"sini; Nafi ise sadece "ye"sini ḥazf eder.'

Burada "Ḥafş u Bısrī"nin önceki veche "Nāfi'"nin ise sonraki veche ait olduğunu göstermek üzere "Bısrī"den sonra söz konusu işaret konulmuştur.

Örnek:

حَصَادٌ مَيْتَةٌ ref'-ile fetḥ-i انْ تَكُنْ

<Şu'be Şamî .: Mekki Şamî .: Şamî> 'Āşım⁸ <Bū'l-'Alā> 86^b/11-12 (bk. 2. fot.)

'انْ تَكُنْ müennes (yani: انْ تَكُنْ), مَيْتَةٌ merfu (yani: مَيْتَةٌ), حَصَادٌ fetha ile (yani: حَصَادٌ); [ilki] Şube ile Şamî'nin, [ikincisi] Mekki ile Şamî'nin, [üçüncüsü] Şamî, Asım ve Ebu'l-Ala'nındır.'

Bu beyitte birinci mısradaki geçen üç kıraat vechi, ikinci mısradaki geçen üç grup imama aittir. Vechin değiştiğini göstermek üzere imam gruplarının arasına üç nokta işareti konulmuştur.

1.2.2. Ha (ح) harfinin yazımı (mühmel harf işareti)

Eserde "Ḥafş" (şahıs adı), "Nahl" (sure adı, başlıkta), "ḥā" (harf adı), "Ḥak" (imam İbn Kesir ve Ebu Amr'ın rumuzu) gibi bazı kelimelerdeki "ḥa" (ح) harflerinin altına küçük bir "ha" daha yazılmıştır. Bu yazım tarzı, hep kırmızı renkte yazılmış yerlerde ve genellikle kelime başındaki "ḥa" (ح) harflerinde görülmektedir (bk. 3 ve 4. fot.). Ancak bu işaretin düzensiz olarak kullanılması ondan özel bir anlam çıkarmaya imkân vermemektedir. Bu, kanaatimizce, hat sanatı örneklerinde de rastlanan⁹ ve harfin noktasız olduğunu gösterme ya da süsleme amacıyla kullanılan¹⁰ mühmel (noktasız) harf işaretinden başka bir şey değildir.¹¹ Ancak bu küçük "ḥa", çoğu kez 45, bazen de 90 derece kadar sola doğru yatırıldığından kimliğini kolayca ele vermemektedir.

1.2.3. Üst çizgi

Kırmızı yazıldığında imam ad/rumuzlarıyla karışmasından çekinilen bazı harf (yi, nūn, ti, dāl, tā, hā, rā) ya da alim adlarının ([E]bū Şāme, Dāni, Şıkkıllı, Ḥusri), kıraate konu olan kimi kelimelerin ve kırmızı yazılması unutulmuş bazı imam ad/rumuzlarının vurgulanmak için kırmızı mürekkeple üstleri çizilmiştir (bk. 5. ve 6. fot.).

⁸ "<Şamî> 'Āşım" kısmı yazmada: <Şamî>den ma'

⁹ Bk. M. Uğur Derman, *Türk Hat Sanatının Şahaserleri*, Kültür Bakanlığı Yay., 2. bs., Ankara, 1990.

¹⁰ Bilal Sezer, *Hat Sanatında Kullanılan Okutma, Mühmel Harf ve Tezyin İşaretleri*, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Ens. (basılmamış doktora tezi), Erzurum, 2004, s. 22.

¹¹ Aynı durumun *Divanü Lugatı't-Türk* te daha da yaygın bir biçimde [Başlık dışındaki örneklerde ve başka harflerde de (ح، ص، ع، ه) kullanılmış.] görülmesi ilginç bir benzerliktir. Örnek için bk. Maḥmūd b. el-Ḥüseyn b. Muḥammedi'l-Kāşğarī, *Kitābü Dīvāni Lugatı't-Türk*, Kültür Bak. yay. (tıpkıbasım), Ankara, 1990, 1^a (جهله : ح), 1^b (بحالهم : ص), 2^b (ص : حَصْرَتُ), 4^a (والعَيْنُ : ع).

2. Haşiyelerin Grafik Özellikleri

Kıraat gibi son derece teknik bir konuda bilgi vermesinden dolayı, *Keşfü'l-me'ânî*'de birçok haşiye yer almaktadır. Bunları -içeriklerini dikkate alarak- şu şekilde tavsif edebiliriz:

- kıraat ihtilaflarıyla ilgili örnekler ve imam adları,
- bir kıraat vechiyle ilgili ayet ve sure listeleri,
- bir kıraat vechine açıklık getirmek üzere meşhur kıraat alimlerinin eserlerinden (Dānī, Ebu Şame, Caberī, İbnü'l-Cezerī gibi) yapılmış alıntılar,
- ele alınan konu hakkında Şatibî'den aktarılmış beyitler ve bazen bunların çevirileri
- asıl metinle aynı konuda fakat farklı vezin ve kafiyede başka Türkçe manzumeler
- tashih veya nüsha kayıtları
- beyitlerde geçen kelime ya da ibareden kastın ne olduğuna dair açıklamalar

Bir iki tanesi Farsça, diğerleri Arapça ya da Türkçe olan bu haşiyelerin çeşitli tarihlerde çeşitli kalemlerden çıktığı kesindir. Ancak bazı haşiyelerin en az nüsha kadar eski olduğunu, asıl metinle birlikte müellif nüshasından aktarıldığını¹² düşündüren ipuçları da vardır. Örneğin bazı haşiyelerin ilgili olduğu beyit, varanın diğer yüzüne, hatta bazen başka varığa düşmüştür. Bu, kanaatimizce, nüshadaki haşiye ya da onunla ilgili beyitin anlaşılmasından, yani bu ikisi arasındaki irtibatın kurulmamasından kaynaklanmaktadır. Oysa haşiye yazacak kadar bilgi sahibi birisinden (haşiyenin müellifinden) bunun aksi beklenirdi.

Bütün bu durumlar bir yana, nüshadaki haşiyeler de asıl metin kısmında olduğu gibi grafik bakımdan ilgi çekici özellikler göstermektedir.

2.1. Mürekkep Rengi

Haşiyelerde de kırmızı ve siyah olmak üzere iki renk mürekkeple karşılaşılmaktadır.¹³ Ancak burada renklerin kullanımı -tashih ya da nüsha kayıtları ile ilgili beyitleri/mısraları ve alıntı Arapça beyitleri bir tarafa bırakacak olursak- tamamen haşiyenin kolay ayırt edilmesi veya bir kıraat hususunun tebarüz ettirilmesi amacıyla yöneliktir. Öte yandan bu renklerin kullanımı tam bir tutarlılık göstermemiş; haşiyelerin bazıları tamamen kırmızı, bazıları ise siyah renkte yazılmıştır. Ancak imam rumuzları, izhar ya da idgam harfleri gibi çoğunlukla tek tek yazılmış harflerin (bk. 7. ve 8. fot.), harfe ya da harekeye dayalı düzeltmelerin (bk. 2.5. *Düzeltilmeler*), vurgulama amaçlı üst çizgilerin (bk. 2.2. *Üst Çizgi*) ve bazı özel işaretlerin (bk. 2.6. *Kıraatle İlgili İşaretler*) kırmızı renkte yazıldığı dikkat çekmektedir.

2.2. Üst Çizgi

Asıl metinde olduğu gibi kıraate konu olan bazı kelimelerin veya sure adlarının üstleri genellikle kırmızı renkte çizilerek vurgulanmıştır (bk. 9. fot.).

2.3. Vecih Değişikliklerinin Gösterilmesi

Haşiyelerde, kıraat vecihlerinin birbirinden ayrılması veya başka vecihlerle karışmasının önlenmesi için birtakım şekli tedbirlere de başvurulmuştur.

2.3.1. Çizgi ile ayırma

Bazı vecihler, karışmayı önlemek amacıyla ya düz bir çizgiyle ayrılmış (bk. 10. fot.) ya da yuvarlak içine alınmıştır. İkinci durumda çizginin biçimi düz ya da dantela kenarı gibi tırtıklı olabilmektedir (bk. 11. fot.).

¹² İstinsah kaydına göre nüsha, müellif nüshasından kopya edilmiştir. Bk. Dağlı, *age*, s. 101-102.

¹³ Bazı yerlerde maviyi andırır bir yazı rengiyle karşılaşıyorsa da bunun aslında zamanla solmuş kırmızı renk mürekkep olduğuna şüphe yoktur.

2.3.2. Birbirine zıt yönde veya zikzaklı yazma

Kimi kez farklı vecihler birbirine tamamen zıt yönde yazılmış, böylece vechin değiştiği belirtilmiştir (bk. 12. fot). Bir yerde ise bir vecihle ilgili olarak çeşitli surelerden alınmış ayetler sıralanırken surenin ya da ayetin değiştiğini göstermek üzere zikzaklı bir yazım tercih edilmiştir (bk. 13. ve 14. fot.).

2.3.3. Üç tırnak ile ayırma

Tırnak işareti (bk. 2.6. Tırnak İşareti), bir haşiyede, aynı vezinde olan kelimelerin oluşturduğu grupları birbirinden ayırmak için, piramit şeklinde üçlü olarak kullanılmıştır (bk. 15. fot.).

2.4. Kısaltmalar

Keşfü'l-me'ânî'nin haşiyelerinde, imam ve ravileri remz eden harflerin (bk. 1.1.2. *Kırmızı rengin bilgi verme amaçlı kullanımı* ve 2.1. *Mürekkep Rengi*) yanı sıra, kimi kıraatle kimi metin yayın teknikleriyle alakalı olmak üzere, birtakım başka kısaltmalara da müracaat edilmiştir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- **تم (temme kaydı)**

Arap harfli eserlerde “bitti, tamamlandı” anlamına gelmek üzere kitapların sonuna konulan temme kaydı *Keşfü'l-me'ânî*'de bazı haşiyelerin sonuna da konulmuştur. Ancak bu kısaltmada “te”nin (ت) noktalarının konulmadığı görülmektedir (bk. 16. ve 17. fot.).

- **ج (vakfu'l-caiz)**

Kıraatte hem vakf hem vaslın caiz, ancak vakfın evla olduğunu gösteren “cim” (ج) harfi¹⁴, sadece Şatibî'den alınmış¹⁵ bir beyitte geçen üç kelimeye konulmuştur¹⁶ (bk. 18. fot.).

- **حت (Ebu Amr+Hafs Durî)**

“Ha” (ح) harfi rumuzat cetvelinde imam Ebu Amr'ın rumuzudur. “Te” (ت) ise hem imam Ebu Amr'ın birinci ravisi hem imam Kisaî'nin ikinci ravisi olan Durî'nin imam Kisaî'den rivayet ettiğini¹⁷ gösteren rumuzdur (1.1.2. *Kırmızı rengin bilgi verme amaçlı kullanımı* bölümündeki rumuzat cetveline bk.). Haşiyelerde bu iki harf birleştirilerek söz konusu vechin hem Ebu Amr'dan (dolayısıyla ravileri Durî ve Susî'den) hem de ikinci ravisine (Durî'ye) göre Kisaî'den rivayet edildiği belirtilmek istenmiştir (bk. 19. ve 20. fot.).

- **خف (tahfif kaydı)**

Kıraatte şeddeli bir kelimeyi şeddesiz okuma, yani hafifletme (<A. خَفَّ ‘hafif ol-; önemsiz ol-; hafifle-’¹⁸) anlamına gelen *tahfif* terimini ifade etmek üzere kullanılmıştır. Ancak bu

¹⁴ Temel, *age*, s. 136.

¹⁵ Bk. Ebi'l-Kâsım 'Alî b. 'Osmân b. Muḥammed b. Aḥmed b. el-Ḥasanî'l-Kâşihî'l-'Uzrî, *Sirâcu'l-Ḳârî'i'l-Mübtedî*, 1.bs., Hicazî mtb., Mısır, 1352/1934, s. 321.

¹⁶ Gerçi burada “عَتَبًا صَلِيًّا حَيْثًا” kelimelerinin her birinin üzerine konan harf “cim” (ج) değil, “ha”dır (ح); ancak söz konusu kelimelerin geçtiği Meryem Suresi 68. ayetteki “حَيْثًا” ve 69. ayetteki “عَتَبًا” kelimelerine Hafs kıraatinde de vakfu'l-caiz işareti konulduğuna (bk. Ali Özek vd., Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, TDV Yay., 2. bs., Ankara, 1993.) bakılırsa burada cim harfinin noktasının unutulduğuna/konulmadığına hükmetmek yanlış olmasa gerek.

¹⁷ İmam Kisaî'den rivayet ettiği zaman Durî, “*Hafş Durî*” şeklinde adlandırılmaktadır.

¹⁸ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık, İstanbul, 1995, s. 236.

’üñ لا يفتَح <ş>or <ş>or <ş>or <ş>or <ş>or <ş>or <ş>or <ş>or <ş>or <ş>or
 Hiffetin <h>aşr itdi <ş>āhid gaybını <ş>eyhü’l-ḳurā 88^a/2-3

(Fā’ilātün fā’ilātün fā’ilātün fā’ilün)

“Şeyhü’l-ḳurrā” kelimesinin burada vezne uydurulmak için “Şeyhü’l-ḳurā” okunduğunu belirtmek üzere satır üzerine tahfif kaydı (خف) konulmuştur (bk. 21. fot.).

Bir yerde ise yine vezin gereği aslı hemzeli olan “Ḳurān” kelimesinin hemzesiz okunacağını belirtmek üzere aynı kısaltmaya başvurulmuştur (bk. 22. fot.):

Raḥmet-i Ḥaḳ meşāyihüñ rühını şāz eylesün
 Z-ān-ki Ḳurān yolın bulardur ki ‘imāret itdiler 9b/5-6

(Müfte’ilün mefā’ilün müfte’ilün mefā’ilün)

- صح (tashih kaydı)

Eserde yanlış ya da eksik yazılmış beyit ya da kelimeler derkenara kaydedildikten sonra sonuna tashih kaydı olarak “صح” (<A. صَحَّ ‘tashih et.’¹⁹) yazılmıştır. Ancak bu kaydın sonundaki “ḥa” (ح) harfinin kuyruğu genellikle yazılmamaktadır (bk. 23 ve 24. fot.).

- ط (vakfu’l-mutlak)

Kendisinden sonraki ifade bağımsız cümle olup evveliyle ilgisi bulunmayan yerde durmak²⁰ manasına gelen ط (vakfu’l-mutlak) kısaltması *Keşfü’l-me‘ānī*’de üç yerde karşımıza çıkmaktadır (bk. 25. ve 26. fot.).

- فف (vakfu’l-müstehab)

Kıraatte “Latif bir şekilde dur!” manasına gelen ve vakfın vasıldan evla olduğunu belirten²¹ “kif” (قف) kısaltması (vakfu’l-müstehab²²), bir yerde geçmektedir (bk. 27. fot.):

Ba‘de إمرأة tāsinde ref id <Ḥaḳk>-içün
 Çün bedeldür من أخذ ref’in ri‘āyet eyledi 96^b/8-9

Sonraki kelimeye vasl edilmemesi için burada “إلا” kelimesinin üzerine kif kısaltması konulmuştur. Ancak söz konusu kısaltma, burada bir kıraat olayını değil, bir Türkçe söz dizim kuralını göstermektedir. Zira “ba‘de” edatından dolayı “إلا” da durmak gerekmektedir: ba‘de إلا // إمرأة tāsinde = إلا kelimesinden sonra إمرأته kelimesinin “te” harfinde.

- نخ (nüsha kaydı)

Keşfü’l-me‘ānī’de bir beytin, bir kelimenin, bir mısranın ya da mısranın bir bölümünün başka bir nüshada farklı şekilde olduğunu göstermek üzere haşiyelerin sonuna veya hem başına hem sonuna نخ (نُسخة ‘nüsha, kopya’²³) kaydı konulmuştur. Yani yazmada bir nevî metin

¹⁹ Mutçalı, *age*, s. 470.

²⁰ Demirhan Ünlü, *Kur‘ān-ı Ke‘im’in Tecvidi*, TDV, Ankara, 1993, s. 145.

²¹ Ünlü, *age*, s. 146.

²² Temel, *age*, s. 140.

²³ Mutçalı, *age*, s. 881.

- **ه (mühim kaydı)**

Uyarı mahiyetindeki pek çok haşiyenin sonuna bir “he” (ه) harfi konulmuştur (bk. 30. ve 31. fot.). Kanaatimizce bu kısaltma, “*tedirginlik, endişe; tasa, kaygı; niyet, tasarlama, akıldan geçirme; önemli konu, mesele; önem, ehemmiyet*²⁴” anlamlarına sahip هَم kelimesinden gelmektedir.

2.5. Düzeltmeler

Tashih ve nüsha kayıtlarını bir tarafa bırakacak olursak eserde birtakım başka düzeltmeler de görülmektedir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Yanlış yazılmış yerlerin üzeri çoğunlukla tek bazen de çift çizgiyle çizilmiştir. (bk. 32. ve 33. fot.)
- Silinti yapılan yere doğrusu yazıldığında mürekkepte bir dağılma veya karışma olmuşsa derkenara “... *beyan*” şeklinde yazılarak doğru biçim belirtilmiştir (bk. 34. ve 35. fot.).
- Kelimede bazı harfler yanlış ya da okunaksız yazılmışsa kelimenin tümünü düzeltmek yerine, sadece söz konusu harfi düzeltme yoluna gidilmiş, doğru biçim hemen satır altına/yanına yazılmıştır (bk. 36. ve 37. fot.).
- Asıl metin kısmında harekesinin yanlış konulduğu düşünülen kelimelerin doğru biçimini haşiyede göstermek yerine üzerinde düzeltme yoluna gidilmiştir. Bunu yaparken sonradan konulan hareketler öncekilerden ayrılсын diye sonrakiler kırmızı mürekkeple konulmuştur. Ancak bu sonradan konulan hareketlerin çoğunlukla yanlış olduğu görülmektedir (bk. 38. ve 39. fot.).

2.6. Temme (Tırnak) İşareti

Birçok haşiyenin sonuna açıklamanın bittiğini göstermek üzere hat sanatında genellikle süsleme maksadıyla kullanılan²⁵ **turnak** işareti konulmuştur (bk. 40, 41, 42 ve 43. fot.).

2.7. Kıraatle İlgili İşaretler

2.7.1. İmale esresi

Haşiyelerde ayetlerdeki bazı elif harflerinde imale yapıldığını göstermek üzere harfin altına -fethanın yanı sıra- ayrıca bir esre konulmuştur (bk. 44. ve 45. fot.).

2.7.2. Med miktarı

Kıraatte kaç elif miktarı uzatıldığını göstermek üzere bazı harflere üç üstün veya üç esre konulmuştur (bk. 46. ve 47. fot.).

2.7.3. Tenvin nunu

İki yerde vasl halinde nundan (◌) sonra bir hareketin olduğunu göstermek üzere tenvinli eliften (◌) sonra ayrıca bir nun yazılmıştır (bk. 48. ve 49. fot.). Ancak bu nun, metin hizasından ya

²⁴ Mutçalı, *age*, s. 947.

²⁵ Bk. Sezer, *age*, s. 24.

107^b رَدْمًا اِثْنُونِي 104^a مَحْظُورًا اَنْظُرُ § مَحْظُورًا اَنْظُرُ

Bir yerde ise vakf hâlinde tenvin “nun”u gösterilmiştir (bk. 26. fot.): عَطَاءٌ حِسَابًا 134^a

2.7.4. İdgam şeddesi

İdgam neticesinde ortaya çıkan şeddeli okuyuşları belirtmek üzere çoğunlukla kırmızı renkte bir şedde işareti kullanılmıştır. Bu şedde ya ikinci kelimenin üzerine veya iki kelimenin arasına konulmuştur (bk. 50. ve 51. fot.).

2.8. Haşiyelerin İrtibatlandırılması

Keşfü'l-me'ânî'de çok sayıda haşiyenin bulunması, bunların birbiriyle karışmasını önlemek ve hangi haşiyenin hangi beyitle irtibatlı olduğunu belirtmek bakımından bu şerhleri birtakım yöntemlere sevk etmiştir.

2.8.1. Satır altına, üstüne veya yanına yazma

Keşfü'l-me'ânî'deki haşiyelerin çoğu, yerlerinin belli olması için ilgili olduğu beyitin/kelimenin hemen üstüne, altına veya yanına yazılmıştır (bk. 52. fot.). Bu genellikle bir iki kelimelik kısa haşiyelerde böyledir. Uzun olanların bir kısmında ise haşiyenin ilgili olduğu beyitin yanından ya da altından başlayıp bütün kenar boyunca devam ettiği görülmektedir (bk. 53. fot.).

2.8.2. Çizgi

Bazı haşiyelerin hangi beyitle irtibatlı olduğu, beyitten haşiyeye doğru çekilen bir çizgi ile belirtilmiştir (bk. 54. fot.).

2.8.3. Noktalı çizgi

Nüshada eksik yazılmış bir kelimenin beyitte nereye yerleştirileceğini veya haşiyenin beyitte hangi kelime/kelimelerle ilgili olduğunu göstermek üzere kırmızı renkte noktalı çizgi kullanılmıştır (bk. 55. fot.).

2.8.4. Ok ucu

Asıl metinde eksik yazılmış kelimeler, hemen beyitin kenarına veya üzerine yazılmış, kelimenin beyitte nereye konacağı da küçük bir ok ucu ile gösterilmiştir (bk. 56. fot.). Ok ucu, bazen hem kelimeye hem beyte, bazense sadece beyte konulmuştur. İkinci durumda haşiyeye tashih (صح) kaydı düşüldüğüne de rastlanır (bk. 57. fot.).

2.8.5. Harf çanağını uzatma

Beyitte ya da haşiyede açıklanmak istenen kelimenin altına haşiyenin ilk harfinin baş tarafı yazılmakta, sonra harfin çanağı kenar boşluğuna ulaşmaya kadar uzatılmakta ve haşiyeye oradan devam edilmektedir (bk. 58. ve 59. fot.). Yani haşiyenin ilk harfi bir nevi ok gibi kullanılmaktadır.

2.8.6. Üç nokta

Daha önce bir nevi noktalama işareti olarak değerlendirdiğimiz üç noktanın (bk. 1.2.1. ve 2.3.3.) aynı zamanda haşiyelerle asıl metni, bazen de iki haşiyeyi birbirine bağlayan bir rabata unsuru olarak kullanıldığı da görülmektedir (bk. 60, 61 ve 62. fot.). Bu tür kulanımda, işaret, birbiriyle irtibatlı olan metinlerin her ikisine de ayrı ayrı konulmaktadır.

Ancak bir örnekte harf çanağıyla birbirine bağlanmış iki haşiyenin arasına tek olarak konulmuştur (bk. 63. fot.). Bu kullanımlar işaretin kökeninde bir asma kilit mantığının olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir.

2.8.7. Yedi nokta

Haşiyeye asıl metin ya da iki haşiyeye arasındaki irtibatı kurmak üzere, ayrıca, biri ortada, altı tanesi kenarda olmak üzere, yedi tane nokta da kullanılmaktadır (64, 65, 66 ve 67. fot.). Ancak, bu işaret, hep, ikinci unsur diğer sayfaya düştüğü zaman karşımıza çıkmaktadır. Bu yedi noktayı ortadakini merkez alıp karşılıklı olarak birleştirdiğimizde ortaya çıkan işaretin bugün bizim açıklama dipnotlarında kullandığımız yıldız işaretine tıpa tıp benzemesi ise tam bir sürprizdir.

2.8.8. Rakamlar

Daha da şaşırtıcı olan ise, bugün kullandığımız rakamlı dipnot sisteminin ufak tefek farklarla fakat tamamen aynı mantıkla nüshada da mevcut olmasıdır (bk. 68. ve 69. fot.). Üstelik bu sisteme nüshanın başından sonuna tam 71 yerde başvurulmuştur. Farkları ise şunlardır:

- Bu sistemde haşiyeye (dipnot) rakamı, 1'den (١) değil, -belki fetha ya da elifle karışması endişesinden dolayı- 2'den (٢) başlatılmaktadır.
- Bu sistemde bir iki yerde ard arda gelen birkaç kelime için 2, 3, 4 (٢ , ٣ , ٤) şeklinde sıralı numaralar kullanılmakla birlikte, çoğu kez buna riayet edilmemiş; bazen her haşiyeye için sadece 2 rakamı, bazen tek başına 4 rakamı, bazense 2 ile 4 ya da 3 ile 4 rakamı bir arada tercih edilmiştir.
- Bu sistemin dipnot alanı sadece sayfa altı değil, sayfanın dört bir tarafıdır; haşiyeye diğer yüzde veya varakta da bulunabilir.
- Bu sistem sadece asıl metin için değil, haşiyeler için de kullanılmıştır: İki haşiyeyi birbiriyle irtibatlandırmak ya da haşiyede geçen bir kelimeyi açıklamak için yine bu sisteme başvurulduğu olmuştur.
- Bir yerde aynı beyitle ilgili iki haşiyenin her ikisi için de 3 (٣) rakamı referans numarası olarak kullanılmış, ancak birisinde rakamın kuyruğu bir yuvarlak içine alınarak ikisinin ayrılması sağlanmıştır (bk. 70. fot.). Bu işaret, hem asıl metinde açıklanacak öğeye hem haşiyeye konulmuştur. Bu gösterim tarzıyla adeta "3. dipnotun birinci maddesi, yani 3/1" demek istenmiştir.

2.8.9. Sınırlarını belirleme (paranteze alma ?)

32. varakta geçen bir beyitte, "*bākī kalan bu zālī*" kısmının bir başka nüshada "*<bu zālī Ḥurmi Aşım>*" şeklinde olduğunu belirtmek üzere, nüsha kaydı ve iki rakamı ile birlikte, söz konusu kısmın başı ve sonuna bir nevî parantez işareti konulmuştur (bk. 71. fot.). Bu parantez işaretinin bugünkünden tek farkı, uçlarının üst taraftan yaklaşık 45 derecelik bir açıyla içe doğru eğik olmasıdır:

Tenhā <Kisā'ī Ḥallād> izhār kıldı cīmde
(*<Bākī kalan bu zālī>*) izhār ider hemīndür

32^a/10-11

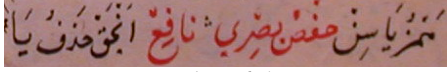
3. Sonuç

Keşfü'l-me'anî bugünkü imla alışkanlıklarımızın ve metin yayın yöntemlerimizin kökleri konusunda önemli ipuçları barındıran ilginç bir eserdir. Eser Türk dili ve Türk-İslam tarihi açısından olduğu kadar, burada ifade etmeye çalıştığımız özelliklerinden dolayı, Türk kültür tarihi açısından da büyük bir önem arz etmektedir. Zira kimi grafik özellikleriyle Uygur-Arap-Latin harfli metinler arasındaki bağlantılara ışık tutmakta, modern metin yayın tekniklerimizden bazılarının asrın icadı olmadığını göstererek bizi şaşırtmaktadır.

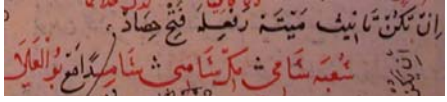
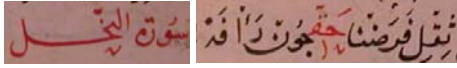
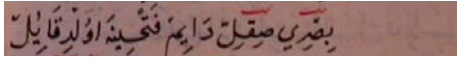
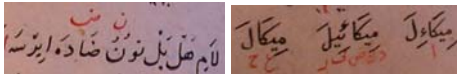
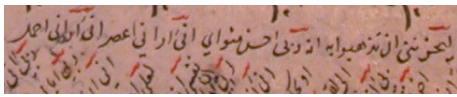
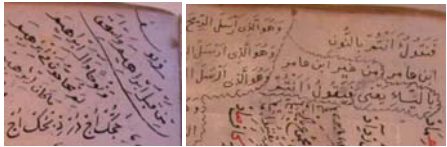
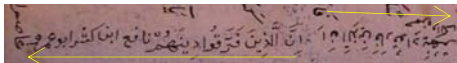
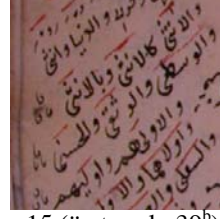
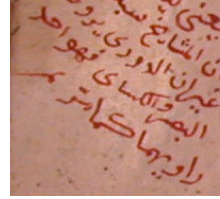
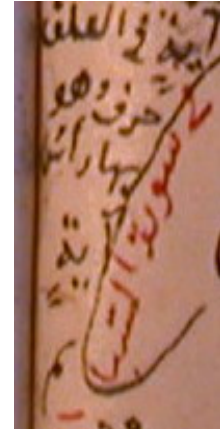
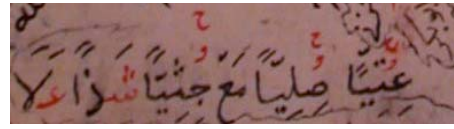
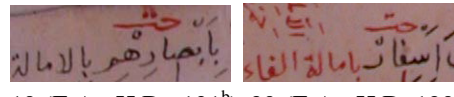
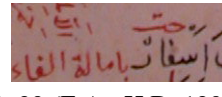
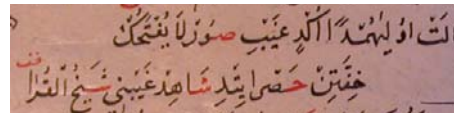
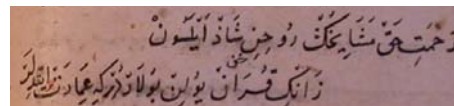
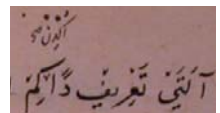
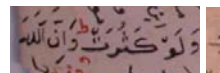
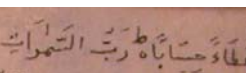
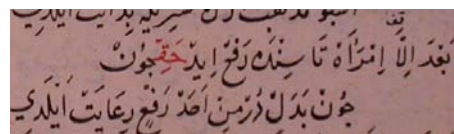
KAYNAKÇA

- Akalm, Şükra Halük v.d., Aksoy, Azmi, *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., 10. bs., Ankara, 2005
Yunanca-Türkçe/Türkçe-Yunanca Sözlük, Alfa Yay., 1. bs., İstanbul, 2003.
- Dağlı, Yücel vd., *Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, Yapı Kredi Yay., 1. bs., İstanbul, 2001.
- Daşdemir, Muharrem, "XIV. Yüzyıla Ait Türkçe Manzum Bir Şatibî Şerhi: Keşfü'l-me'ânî", *Atatürk Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 35 (Erzurum 2007), s.29.
- Derman, M. Uğur, *Türk Hat Sanatının Şâhâserleri*, Kültür Bakanlığı Yay., 2. bs., Ankara, 1990.
- Maḥmūd b. el-Ḥüseyn b. Muḥammedi'l-Kāşğarî, *Kitābü Dīvani Luğati't-Türk*, Kültür Bak. yay. (tıpkıbasım), Ankara, 1990.
- Larousse, *dictionnaire de français: avec les étymologies*, Larousse yay., Paris, 1989.
- Mutçalı, Serdar, Özek, Ali vd., *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık, İstanbul, 1995.
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, TDV Yay., 2. bs., Ankara, 1993.
- Ebî'l-Kāsım 'Alî b. 'Osmân b. Muḥammed b. Aḥmed b. el-Ḥasani'l-Kāşihî'l-'Uzrî, Sezer, Bilal, *Sirācu'l-Kāri'i'l-Mübtedî*, 1.bs., Hicazî mtb., Mısır, 1352/1934.
Hat Sanatında Kullanılan Okutma, Mühmel Harf ve Tezyin İşaretleri, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Ens. (basılmamış doktora tezi), Erzurum, 2004.
- Temel, Nihat, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., İstanbul, 1997.
- Tetik, Necati, *Kırâat İlminin Ta'limi: Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar*, İşaret Yay., 1.bs., İstanbul, 1990.
- Ünlü, Demirhan, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, TDV, Ankara, 1993.

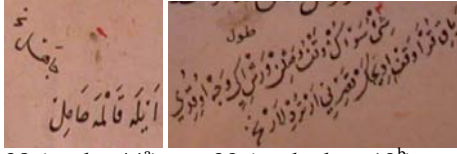
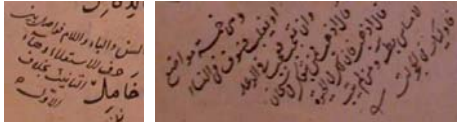
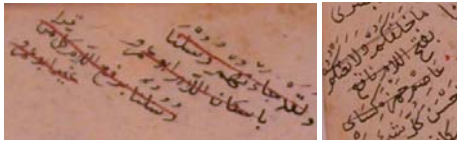
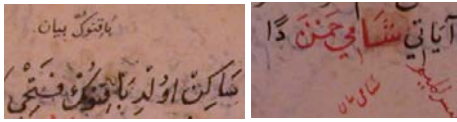
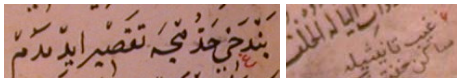
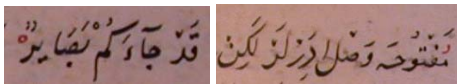
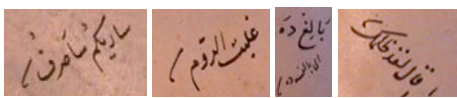
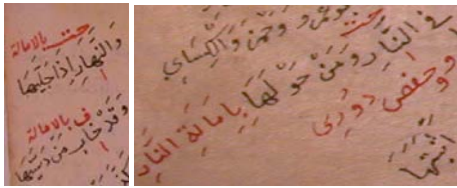
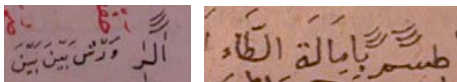
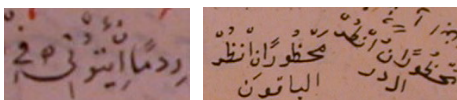
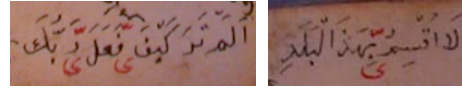
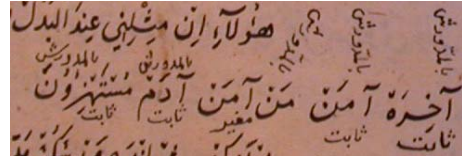
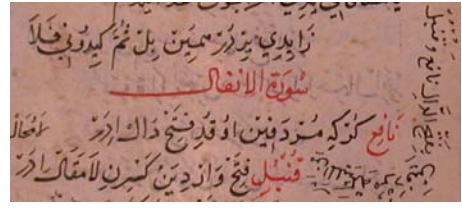
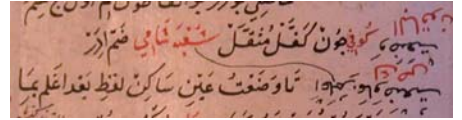
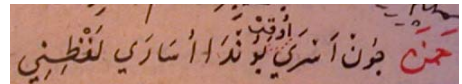
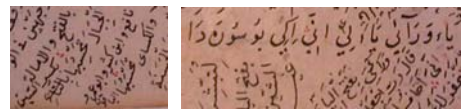
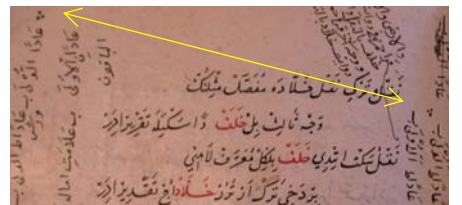
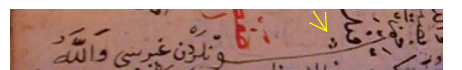
4. Fotoğraflar

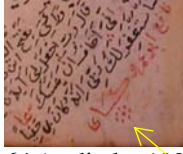
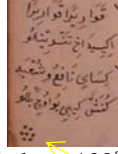
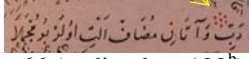
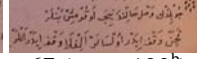
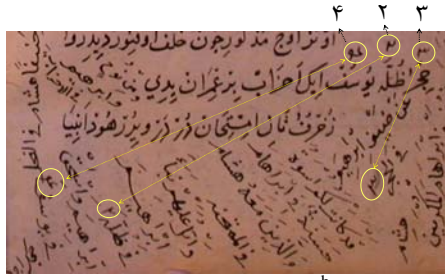
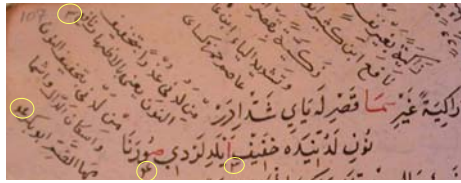
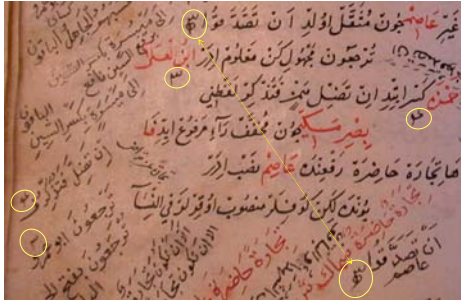
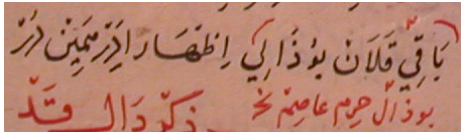

1 (üç nokta, 62b/10)

2 (üç nokta, 86^b/11-12)3 (ha, 102^b/12)4 (ha, 113^a/7)5 (üst çizgi, 32^a/8)6 (üst çizgi, 45^b/11)7 (renk, 34^a)8 (renk, 62^b)9 (üst çizgi, 99^a)10 (çiz. ay., 64^a)11 (çiz. ayr.114^a)12 (zıt yönde yazım, 87^a)13 (zikz. y. 58^a)14 (zk. y., 57^b)15 (üç turnak, 39^b)16 (temme ky.,42^a)17 (tem. ky., 39^b)18 (vakfu'l-caiz, 108^b)19 (E.A.+H.D., 131^b)20 (E.A.+H.D.,120^b)21 (tahfif ky., 88^a/2-3)22 (tahfif ky., 9^b/5-6)23 (tashih ky.,55^b)24 (tashih ky., 87^b)25 (vkf. mt., 91^b)26 (vkf. mt.,134^a)

27 (vakfu'l-müstehab., 96^b/8-9)28 (ns. k., 44^a)29 (nüsha ky., 19^b)30 (m.k., 44^a)31 (mühim ky., 34^b)32 (iptal çizgisi, 81^a)33 (i.ç., 119^a)34 (kelime dzl., 91^a)35 (klm. dzl., 90^b)36 (harf dzl., 139^a)37 (hrf. d., 79^a)38 (hrk. d., 28^b/4)39 (hark. dz., 29^a/1)40 (tır., 31^a)41(65^b)42(44^a)43 (32^b)44 (i.e. 136^a)45 (imale esresi, 115^a)46 (med, 93^b)47 (med, 114^b)48 (t. nunu, 107^b)49 (tenv. nunu, 104^a)50 (idg. şed., 135^a)51 (id. şd., 135^b)52 (alta, üste yazma, 18^a/11)53 (yana yazma, 91^a)54 (çizgi ile gösterme, 73^a)55 (noktalı çizgi, 62^a)56 (ok ucu, 104^b)57 (ok ucu, 121^a)58 (harf çanağı, 76^a)59 (h. çan., 81^b)60 (üç n., 116^b)61 (üç nokta, 109^a)62 (üç nokta, 27^a)63 (harf çanağı + üç nokta, 76^a)

64 (yedi nk., 109^a)65 (yd., n. 133^a)66 (yedi nokta, 109^b)67 (y. n., 133^b)68 (seri rakamlar, 63^b)69 (rakamlar, 107^a)70 (altı çizgili rakam, 71^a)71 (parantez, 32^a)

NOT: Sarı renkteki ok işaretleri ve daireler dikkat çekilmek istenen unsuru belirtmek üzere tarafımızdan ilave edilmiştir.